

AUDITOR - GENERAL
SOUTH AFRICA

MEDIA RELEASE

Ia 25 Pudungwana 2015

Ditlaleho tsa mohlalobi-kakaretso wa dibuka tsa ditjhelete di ntlafaditse hanyenyane diphumano tsa dipheho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa mmuso wa naha le wa diprovinse, empa di lemosa ka ho dieha ho lokisa bofokodi ba taolo kahare ho mekgatlo.

PRETORIA – Haeba e ne e se ka lebaka la ho dieha karabelong ya ho sebedisa dikgothaletso tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tseo sepheo sa tsona e leng ho ntlafatsa ditshebetso tsa taolo ya kahare ho mafapha le ho fedisa dikotsi tsa taolo le dingongoreho tse ding tse hlahisitsweng ke ofisi ya hae, mmuso wa naha le wa diprovinse o ka be o tlalehile diphumano tsa dipheho tse ntlafetseng haholo tsa ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete bakeng sa selemo sa ditjhelete sa 2014-15, Mohlahlobi-Kakaretso wa Dibuka tsa Ditjhelete Kimi Makwetu o boletse jwalo kajeno.

Ha a lokolla diphumano tsa dipheho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa mmuso wa naha le wa diprovinse le mekgatlo ya setjhaba (mekgatlo eo ho hlahlojwang dibuka tsa yona tsa ditjhelete), Makwetu o boletse hore o lemohile hore botsamaisi mekgatlong ya setjhaba e mengata eo dibuka tsa yona tsa ditjhelete di ileng tsa hlahlojwa (73%) “bo ile ba dieha ho arabela dikgothaletsong (tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete) tseo sepheo sa tsona e leng ho thusa ho ntlafatsa ditaolo tse ka sehloohong kahare ho mekgatlo le ho sebetsana le dikarolo tse hlwauweng di le kotsi. Sena se entse hore diphumano tsa dipheho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete bakeng sa 2014-15 di ntlafale feela hanyenyane ho tloha ka 2013-14”.

Makwetu o boletse hore le hoja ntlafatso ena e nyenyane diphethong e babatseha, mmuso o ka be o ile wa tlaleha diphumano tsa dipheho tse ntlafetseng hanholwanyane haeba boetapele bo ne bo ile ba phahamisa maoto mabapi le ho sebetsana le bofokodi ba taolo bo ileng ba hlwauwa ditlhahlobong tsa dibuka tsa ditjhelete nakong e fetileng. Ho phahamisa maoto mona ke mabapi le ho fokotsa kamehla menyetla ya diphoso kapa ditshebediso tse mpe tsa mehlodi ya setjhaba ka boikitlaetso bo kgannwang ke boetapele. Mohlahlobi-Kakaretso wa dibuka tsa ditjhelete o boletse hore sena se hloka hore

mekgatlo eo dibuka tsa yona tsa ditjhelete di hlahlojwang, e etse dintho tse latelang tsa motheo ka nepo le ka mokgwa o tshwanang kamehla:

- Ho kenya tshebetsong maano a ho sebetsana le bofokodi bona ba taolo ya ditjhelete ho itshetlehilwe ka boitlamo bo seng bo entswe
- Ho fana ka boetapele bo sebetsang le ho beha leihlo ditshebetso tsa ho fihlella dipakane
- Ho hlahloba botjha le ho beha leihlo ho bolokwa ha melao e ka sehloohong le melawana mabapi le ditaba tsa ditjhelete.

“Mekgatlo e ileng ya hatela pele, kapa ya tswella ka diphumano tsa diphetho tse ntle tsa tlhahlobo ya ditjhelete e fetileng, e ile ya kgomarela melao ya motheo ya taolo e se nang bobodu, le ho bontsha diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tlhahlobong ya dibuka tsa yona tsa ditjhelete ho bonolo hore di fihlelle le ho tswella haeba metheo ena e le dibakeng tsa yona,” Mohlahlobi-Kakaretso wa dibuka tsa ditjhelete o boletse jwalo.

Tlaleho ya moraorao ya Mohlahlobi-Kakaretso wa dibuka tsa ditjhelete e akaretsa mekgatlo e 468, ena e kenyeletsa mafapha a 167 a naha le diprovinse le mekgatlo ya setjhaba e 301 e akaretsang bajete ya diranta tse dibillione tse sekete (1 111) bakeng sa selemo se tlasa tlhahlobo.

Jwaloka ditlhahlobo tsohle tsa selemo le selemo tsa dibuka tsa ditjhelete tsa AGSA, tlaleho ena e hlahloba:

- tlaleho ya nnete le ho se haele ha ditatemente tse fosahetseng hara ditatemente tsa ditjhelete (ke hore, ditshebetso tsohle tsa ditjhelete kapa diketsahalo di entswe ho iphaphathilwe le melao ya dibuka tsa ditjhelete le ditlaleho tsa ditjhelete)
- tlhahisoleseding ya nnete le e tshepahalang mabapi le merero ya ho tlaleha dipakane tsa ditshebetso tse neng di rerilwe esale pele
- ho boloka melawana ya sehlooho ditabeng tse laolang ditjhelete le tshebetso.

Diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete le ditlhophollo tse ngotsweng ditlalehong tsena tse akareletsang tsa 2014-15 tsa naha le tsa diprovinse di thehilwe tlhahlobong ya rona le tekolong ho latela ditekanyetso tse mona ka hodimo ditlalehong tsohle tse 468 tsa ditjhelete.

Tlhahisoleseding e nyenyane mabapi le diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

A. Dintlafatso ditlhahlobong tse hlwekileng tsa dibuka tsa ditjhelete

Makwetu o boletse hore palo ya mekgatlo eo dibuka tsa yona tsa ditjhelete di bontshitseng diphumano tsa diphetho tse hlwekileng (tlhahlobo e hlwekileng ya dibuka tsa ditjhelete) e bile le ntlafatso e nyenyane ho tloha ho 118 (26%) ka 2013-14 ho ya ho 131 (28%) ka 2014-15.

Mafapha a bile le tlatsetso e kgolo diphethong tse hlwekileng tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete ka 2014-15, mme sena se ekeditse kakaretso ho tloha ho 40 ho ya ho 47, ha mekgatlo ya setjhaba e 84 e fumane diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tse bontshang nnete le ho kgema le melawana ya ditjhelete.

Hara diprovinse, tse ileng tsa tlatsetsa haholo ka ho fetisisa kakaretsong ya diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e bile Freistata (mekgatlo ya bona e tsheletseng – 32%), KwaZulu-Natal (mekgatlo ya bona e robedi– 22%), Gauteng (mekgatlo ya bona e 19 – 54%), le Kapa Bophirimela (mekgatlo ya bona e 20 – 83%), ha dipotfolio tsa ditshebeletso tse 23 ho tse 35 (66%) di ile tsa tlatsetsa ditlhahlobong tse hlwekileng tse 65 mmusong wa naha. Ho tjhethela morao ditlhahlobong tse mmalwa tsa dibuka tsa ditjhelete ho tloha diphethong tse hlwekileng tsa ditlhahlobo tsa ditjhelete ho ile ha lemohuwa Mpumalanga, Kapa Leboya le Leboya Bophirimela. Hape taba e lemohehang ke hore 70% ya mekgatlo (85) e nang le diphumano tsa diphetho tse hlwekileng ho tswa ngwahola e ile ya kgona ho boloka boemo ba yona bo hlwekileng ba ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete.

Mekgatlo ya moruo, kgiro le ntshetsopele ya meaho, e sebeditse ka tsela e tswileng matsoho hara dihlopha tse hlano tsa mekgatlo ya mmuso, tse 19 di bile le diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete, ho kenyeletswa le ditlhahlobo tse hlano tse hlwekileng. Ha ho lefapha le le leng mafapheng a supileng a toka, thibelo ya tlolo ya molao le tshireletso a fumaneng diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, le hoja a mahlano a neng a le matle ditlhahlobong tsena.

B. Diprovinse di ngodisa diphumano tse ntlafetseng haholo tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Diprovinse tse tsheletseng di ile tsa tlaleha dintlafatso tse akareletsang (ke hore, ho bile le dintlafatso tse eketsehileng ho feta ho tjhethela morao). Diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete Gauteng

di bontshitse ntlafatso e nyenyane (le hoja ho na le palo e phahameng ya ditlhahlobo tse hlwekileng tsa dibuka tsa ditjhelete), ha Mpumalanga le Kapa Leboya di bile le ho tjhetjhela morao diphethong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Le ha ho le jwalo, le ha re amohela ntlafatso ka kakaretso diphethong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, jwaloka “pontsho e ntle ya hore ka kakaretso, diphumano tsa tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete di a ntlafala, le hoja e le hanyenyane”, Makwetu o boletse hore o tshwenyehile ka hore, ntle ho Gauteng le Kapa Bophirimela, sekgahla sa ho boloka diphumano tse hlwekileng tsa ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete se ya butle kapa se tjhetjhetse morao ho parola diprovinse. Le hoja diphumano tsa (tse tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete) di eme nqa e le nngwe diprovinseng tse ding tse hlano, ka kakaretso diphumano tsa bakeng sa bobedi Kapa Leboya le Mpumalanga di tjhetjhetse morao ha di bapiswa le 2013-14.

C. Makgotla a molao a etellang pele ka mohlala ho bontsha hore ho ka kgoneha ho fihlella diphumano tsa tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Makwetu o boletse hore o ile a kgothatswa ke diphumano tse ntle tsa tlhahlobo ya dibuka sa ditjhelete lefapheng la lekgotla la molao. “Ntlafatso ena e kgolo ke pontsho e ntle mme e beha mohlala o motle mabapi le tshusumetso ya ho fihlella tsamaiso e hlwekileng lefapheng la setjhaba.”

Lefapha la molao le entswe ka Palamente le makgotla a mang a molao diprovinsing tse robong. Makgotla a 10 ho a tsheletseng a fumane diphumano tse hlwekileng tsa ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete, ha makgotla a molao a Leboya Bophirimela, Kapa Leboya a fumane diphetho tse ntle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Ke feela lekgotla la molao la KwaZulu-Natal le sa kang la fumana diphetho tse mpe tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

D. Dintlafatso tse lemohehang mabapi le boleng ba ho romela ditatements tsa ditjhelete

Boleng ba ditatements tsa ditjhelete tse ileng tsa romelwa bakeng sa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete bo ntlafetse ho tloha ho 43% mekgatlong eo ditatements tsa yona tsa ditjhelete di sa kang tsa ba le ditatements tse fosahetseng le tlhahisoleseing e sa fellang tsa 2013-14 ho isa ho 51% (224) ka 2014-15; le ha ho le jwalo, ho hlweka ha diphetho tsa tlhahlobo ya ditatements tsa ditjhelete ho dutse ho 76%.

E. Kgutsufatso ya diphetho

Diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Palo ya eo dibuka tsa yona tsa ditjhelete di ileng tsa hlahlojwa e bontshitseng diphetho tse hlwekileng (tlhahlobo e hlwekileng ya dibuka tsa ditjhelete) e bile le ntlafatso e nyenyane ho tloha ho 118 (26%) ka 2013-14 ho ya ho 131 (28%) ka 2014-15.

Diphetho tse hlwekileng tsa diphumano tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Mekgatlo e nang le diphetho tse hlwekileng tsa ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete e theohile ka 2% ho tloha ho 237 (50%) ngwahola ho ya ho 224 (48%) ka 2014-15.

Diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Mekgatlo e nang le diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya ditjhelete e fokotsehile ho fihla ho 68 (14%) ho tloha ho 74 (16%) ditlalehong tsa ngwahola. Mekgatlo ena e hlolehile ho fana ka karabo e nepahetseng le e lekaneng bakeng sa ditshebetso tsa ditjhelete le mesebetsi e meng. Ka lebaka lena ditatements tsa ditjhelete e ne e se tla nnete dikarolong tse itseng.

Diphetho tse mpe

Mekgatlo e nang le diphetho tse mpe ditlhahlobong tsa dibuka tsa ditjhelete e dutse e tshwana (e meraro) jwaloka ngwahola.

Diphetho tseo mohlahlobi wa dibuka a sa kgonang ho di fihlella ka lebaka la tlhahisoleseding e fokolang

Naheng ka bophara, ho bile le phokotseho palong ya mekgatlo e ileng ya fumana diphetho tseo mohlahlobi wa dibuka a sa kang a kgonang ho di fihlella ka lebaka la tlhahisoleseding e fokolang, ho tloha ho 22 (5% ngwahola) ho ya ho 14 (3%)

Diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tse eso amohelwe

Letsatsing ho neng ho kgaotswa ho amohela ditlaleho ka lona bakeng sa tlhophollo ena diphumano tsa bakeng sa mekgatlo e 28 di ne di eso amohelwe. Ho ena, diphumano tsa tse 16 tsa tlhahlobo di ile tsa

phethelwa. Le hoja tlhophollo ena e sa hlalose ka mekgatlo ena, ho bohlokwa ho lemoha hore mekgatlo e meraro ho ena e ile ya fumana diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, e leng:

- Ithala Ltd (KwaZulu-Natal),
- Agribank Creditors Settlement Trust (North-West), le
- Mafapha a Dipalanngwang le Ditshebetso tsa Setjhaba (Kapa Bophirimela).

Ditemoho tse ding tse ka sehloohong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Ho phaella diphethong ka kakaretso tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, tlaleho ya Mohlahlobi-Kakaretso wa dibuka tsa ditjhelete e totobatsa ditemoho tse latelang tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tse hlohang tlhokomelo ya mafapha a bohokahanyi kapa a behileng leihlo, ba boholong ba botsamaisi le bodisa ba meaho:

A. Diphetho tsa mafapha a ka sehloohong a fanang ka ditshebeletso

Tlaleho ya Mohlahlobi-Kakaretso wa dibuka tsa ditjhelete e kenyeletsa diphumano tsa tlhahlobo-botjha ya ofisi ya hae ya lenaneo la mafapha a thuto ya motheo le thuto e phahameng (ka kabo e kopantsweng ya bajete ya diranta tse dibillione tse 257), bophelo bo botle (diranta tse dibillione tse 146), mesebetsi ya setjhaba (diranta tse dibillione tse 32) le bodulo ba batho (diranta tse dibillione tse 28). Bajete e kopaneng e abetsweng mafapha ana e ka ba halofo ya bajete ya naha. Makwetu o boletse hore sena “ka ho hlakileng se bontsha hore ke hokae moo mahlo a lokelang ho tsepamiswa teng hobane ho tla ba le kgahlamelo e kgolo ka ho fetisisa sebakeng sena, haeba disebediswa kaofela tsa phano ya ditshebeletso le bodisa di ka fuwa tsepamiso e eketsehileng e hlokehang”.

Mohlahlobi-Kakaretso wa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete o boletse hore mafapha a thuto, bophelo bo botle le mesebetsi ya setjhaba a ntse a na le diphumano tsa tse mpe ka ho fetisisa. Le ha ho le jwalo, ditebello tse itseng tse tshepising jwaloka ha mekgatlo e mengata e hlahlojwang lefapheng lena e nang le diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e eketsehile ho tloha ho mokgatlo o le mong ka 2013-14 ho isa ho e mmedi nakong e tshwanang. O boletse hore lefapha la Thuto la Limpopo le hloka tlhokomelo e kgethehileng ka hobane e ntse e le lefapha leo mohlahlobi a sa kgoneng ho fana ka diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo hobane ho se na tlhahisoleseding e lekaneng.

“Molaetsa wa ka wa ngwahola o ntse o sebetsa. Mahlo a lokela ho tsepamiswa mafapheng ana ho etsa bonnete ba hore ho na le mehato e utlwahalang ya ho fana ka ditlaleho tsa ditjhelete tse nepahetseng,

tse nang le dikarabo tse hlokehang le tse sa pateng tlhahisoleseding e hlokehang. Sena se tshwanetse ho matlafatswa ke ditaolo tse ntle tsa kahare ho mekgatlo le botsamaisi ba basebetsi bo botle, ho kenyeletswa le ho hodisa boikarabelo le ditlamorao tsa botsamaisi,” Makwetu o eleditse jwalo.

B. Boleng ba ditlaleho tsa tshebetso ya selemo le selemo

Ho sa natswe ntlafatso e nyenyane ya 4% ha ho bapiswa le ngwahola, palo ya mekgatlo e sa kang ya romela ditlaleho tsa yona tsa boleng tsa tshebetso ya selemo le selemo e dutse e phahame ka 54%.

C. Ho boloka melao

Ho na le ntlafatso e nyenyane ho tloha ho 27% ya mekgatlo eo ho se nang diphumano tse sa thabiseng tsa ho se boloke melao e ka sehloohong ka 2013-14, ho ya ho 30% selemong sena se hodimo. Mekgatlong e 300 eo ho bileng le diphumano tse nang le tlhahisoleseding e haellang tse bolokeng molao, 230 (77%) mme ho bile le kgahlamelo e mpe ditjheleteng kapa tahlehelo mokgatlong oo.

D. Mefokolo botsamaising ba mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso ke sesosa sa ditshenyehelo tse sa tlwaelehang

Makwetu o tlalehile hore ho na le dintlafatso botsamaising ba mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso, empa o boletse hore mekgatlo e mengata e na le diphumano tse sa thabiseng tse phahameng. Ke feela 43% ya mekgatlo ena (ha ho bapiswa le 39% ka 2013-14) e se nang diphumano tse sa thabiseng karolong ena.

O boletse hore lebaka le ka sehloohong la diphumano tsena tse sa thabiseng ke mekgatlo e sa lateleng ditshebetso tsa tlhodisano kapa tse nang le toka tsa ho fumana thepa le ditshebeletso, jwaloka ha ho bonwe mekgatlong e 31% e nang le diphumano tse sa thabiseng tsa boitsamaisi ba mola wa phepele ya thepa.

“Sena se tlatseditse haholo ditshenyehelong tse sa tlwaelehang tsa diranta tse dibillione tse 25,7 bakeng sa selemo sena. Ditshenyehelo tsena ha di bolele hore tjhelete e ile ya senngwa kapa ho bile le boshodu diketsahalong tsohle. Re tla hopola hore ha ho na diphuputso tse kgethehileng tse tsamaiswang tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete ho fumana mabaka a nnete a ho kgeloha ditaolong tse hlahositsweng. Ke ka lona lebaka lena re tlalehang diketsahalo tsena jwaloka tse hlokang Molao wa Taolo ya Ditjhelete tsa Setjhaba (PFMA) e le hore ba nang le boikarabelo ba taolo ba ka fana ka tumello ya diphuputso ho fumana hore na tsena di etsahetse kapa ho seng jwalo di etsahetse ka mehato ya

botsamaisi e amahanngwang le ditshebetso tsena. Ho tota le tekanyo ya ho kgeloha hona melaong e behilweng ya mola wa phepelo ya thepa le ditshebeletso ho ka netefatswa feela ha diphuputso di etswa le ho tlalehwa. Sena ke sebopeho seo re totobatsang ditshenyehelo tse sa tlwaelehang tlalehong ena.

“Hang hape, ho se be teng ha tshalomorao le ditlamorao bakeng sa ditshebetso tsena mekgatlong e mengata ho bopa mefokolo e meholo taolong e qetellang ka kgonahalo ya tahlehelo e kgolo ya ditjhelete. Ka lebaka la sena, ho na le kgonahalo ya hore ditahlehelo di se ntse di le teng ka lebaka la dikontraka tse fanwang ka tsela e sa lokelang kapa dikatoloso tsa dikontraka tse teng tse etswang ka ho hlokomoloha melao ya mola wa phepelo ya thepa le ditshebeletso e kgothaletsang tshebetso e sa pateng letho la bohlokwa le tshebediso e atlehileng ya ditjhelete tsa setjhaba,” Mohlahlobi-Kakaretso wa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

E. Phokotseho ditshenyehelong tse se nang molemo le tsa tshenyo ya tjhelete

Mohlahlobi-Kakaretso o bontshitse hore ho bile le phokotseho ditshenyehelong tse se nang molemo le tsa tshenyo ya tjhelete ho tloha ka 2013-14, le hore palo ya mekgatlo e bileng le ditshenyehelo tsa mofuta ona e fokotsehile. Ditshenyehelo tse se nang molemo le tsa tshenyo ya tjhelete ke ditshenyehelo tse entsweng empa ho se letho le fumanweng ka tsona mme di ka be di ile tsa qojwa haeba tlhokomelo e utlwahalang e ne e nkuwe.

Bakeng sa selemo sena se hodimo le dilemo tse fetileng, mekgatlo e 197 e bile le ditshenyehelo tse se nang molemo le tsa tshenyo ya tjhelete, ho e 151 (mekgatlo) e bile le ditshenyehelo tse jwalo ka dilemo tse tharo tse fetileng. Tjheleteng ya diranta tse dimillione tse 936 ya ditshenyehelo tse se nang molemo le tsa tshenyo ya tjhelete tse etsahetseng selemong sena se hodimo se hlahlojwang, diranta tse dimillione tse 32 (3%) di ile tsa sebediswa ho thibela ditshenyehelo tse se nang molemo le tse mpe kapa ditahlehelo. Ka ho tlwaelehileng sena se amana le ditjeo tsa ho hlakola dikontraka tse mpe kapa dikontraka tse sa etseng mosebetsi o tswileng matsoho.

Makwetu o boletse hore ke taba ya bohlokwa ho lemoha hore ditshenyehelo tsa 80% ho tsena di ile tsa hlwauwa ke mekgatlo ka boyona, “mme sena se bontsha ntlafatso mabapi le ho lemoha le ho tlaleha tsena”.

F. Ditshenyehelo tse etswang ntle le tumello di fokotsehile

Mohlahlobi-Kakaretso wa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete o boletse hore ho bile le phokotseho e kgolo ya ditshenyehelo tse etswang ntle le tumello ho tloha ka 2013-14. Ditshenyehelo tsena tsa mekgatlo ha

di a etsahala ho kgema le bajete e dumeletsweng. Phokotseho ka kakaretso, ho boletse Makwetu, e bile haholoholo ka lebaka la phokotseho e kgolo KwaZulu-Natal (79%) le Limpopo (69%), ha mekgatlong ya naha ka bophara ho bile le phokotseho ya 55%. Mekgatlo e leshome le metso e mehlano (15) e tlalehile ditshenyehelo tse entsweng ntle le tumello selemong sena se hodimo le selemong se fetileng, mekgatlo e robong (9) e bile le ditshenyehelo tse jwalo bakeng sa dilemo tse tharo tse fetileng.

Makwetu o boletse hore 99% ya ditshenyehelo tse etswang ntle le tumello e ile ya hlwauwa ke mafapha ka boona, ha tshebetso ya ofisi ya hae ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e ile ya hlwaya e setseng ya 1%. Ditshenyehelong tsa diranta tsa dimillione tse 1 641 tse entsweng ntle le tumello tse etsahetseng ka 2014-15, boholo ba tsona (99%) e bile ka lebaka la ho sebedisa tjhelete haholo ka ho fetisisa hofeta bajete e dumeletsweng kapa kabo e ka sehloohong ya bajete.

G. Disosa tse motsong tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Dikarabelo tse diehang tsa botsamaisi kapa bolaodi mabapi le ho ntlafatsa ditaolo le ho sebetsana le dibaka tse kotsi (73% ya mekgatlo) di emela boholo ba sesosa se motsong sa diphumano tse sa thabiseng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Ho hloka botsitso kapa dikgeo mesebetsing bakeng sa maemo a ka sehloohong e sa le sesosa se motsong se seholo ka ho fetisisa sa diphumano tse sa thabiseng (46% ya mekgatlo). Palong ya 42% ya mekgatlo, ditlamorao tsa tshebetso ena e mpe le ditlolo tsa molao, jwaloka sesosa sa tikoloho ya taolo e mpe kahare ho mekgatlo, ha ho a lekana. Boemo ba botsamaisi ba basebetsi bo bobbe diprovinsing tse ngata. Mekgelo e hlokomelehang ke Gauteng le Kapa Bophirimela, moo 56% le 100% ya mekgatlo, ka tatellano, e tlalehileng ditaolo tse ntle tsa basebetsi. Ka lehlakoreng le leng, Kapa Leboya le Leboya Bophirimela ke feela 16% le 25% ya mekgatlo e nang le botsamaisi ba taolo ya basebetsi. Dikgeo maemong a ka sehloohong, hlooho ya botsamaisi ba mola wa phepela ya thepa le ditshebeletso le hlooho ya lefapha la ditjhelete e sa le kameho e kgolo ka ho kgethehileng.

Mehato e eketsehileng ya sehlooho eo boetapele ba mmuso bo ka e nkang ho ntlafatsa ka ho tswelang pele diphumano tsa diphetho

Mohlalobi-Kakaretso wa ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete a re boetapele, botsamaisi le bookamedi maemo a ka sehloohong a mafapha, jwaloka diofising tsa matlotlo le tsa premiya, bo phethile karolo ya bohlokwa mme bo tswela pele ho phetha karolo ya bohlokwa ntlafatsong ya diphumano tsa diphetho

tša tlhahlobo ya dibuka tša ditjhelete. O ile a kgothaletsa baetapele hore ba tswelle pele ba sa kgaotse ho hodisa karolo ya bona ya tiisetso ka mehato e latelang:

Bolaedi bo phahameng – bo beha leihlo kgatelopele tshebetsong le ho kgothaletsa ka matla boikarabelo le ditlamorao tša tshebetso e mpe.

Lefapha la Matlotlo a Naha/Ditshebetso tša Setjhaba le Botsamaisi – le beha leihlo ho boloka melao le ho nka mehato e loketseng.

Makgotla a bodisa (dikomiti tša potfolio) – a hlahloba le ho beha leihlo kgatelopele dikgweding tse ding le tse ding tse tharo mabapi le maano a lokelang ho nkuwa le ho sebetsana le bofokodi bona.

Komiti ya diakhaonte tša setjhaba – ka mehla e sebedisa bodisa bo kgethehileng tlalehong efe kapa efe eo ho ka bonahalang e hlokeha.

Seboka sa Naha – se fana ka bodisa bo ikemetseng ba ho tshepeha, ho nepahala le tlhompheho ya mmuso wa naha le wa diprovinsi.

“Le hoja ka mehla re hatisa karolo ya boetapele mabapi le ho matlafatsa ditaolo mafapheng le mekgatlong, dikarolo tse ngata tse hloakang tsepamiso di ka lokiswa ha boetapele (ba dipolotiki le ba tsamaiso) bo nka mehato e matla ho lokisa bofokodi ba taolo. Re ntse re kgodisehile hore haeba ho nkuwa mohato o tiileng haholo, ka boikemisetso le ka tshehetso e tswelang pele ho tswa boetapeleng, bofokodi bona tlhahlobong ya dibuka tša ditjhelete bo ka lokiswa habonolo.

“Ho phaella mona, tikoloho ya taolo ya kahare ho mekgatlo e tla ba matla haholo ha bankakarolo kaofela tshebetsong ba tseba le ho utlwa ditlamorao tša ho fapoha melaong e ngotsweng le ditshebetso tse entsweng ka sepheo sa ho sireletsa ditjhelete le ho hodisa ditlaleho tse bulehileng le tse sa pateng letho ka bona. Ena ke metswako e ka sehloohong ya ho theha boikarabelo bo matla le boikutlo ba tshebetso e ntle,” Makwetu o ile a dihela dikgala jwalo.

E ntshitswe ke: Auditor-General of South Africa

Iteanye le: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Latela AGSA ho Twitter: https://twitter.com/AuditorGen_SA

Tsebisobakeng sa metjha ya ditaba: *Tlaleho e kopaneng le e akareletsang mabapi le diphumano tša diphetho tša lehae tša ditlhahlobo ya dibuka tša ditjhelete tša PFMA le ditlaleho kaofela tša provinse ka nngwe di fumaneha ho www.agsa.co.za. Tokollo ya metjha ya ditaba le diphetolelo tša hao, ka Sesotho, Setsonga, Sexhosa, Sezulu le Seafikanse le tsona di a fumana diwebsaeteng tša rona.*

Mabapi le AGSA: AGSA ke mokgatlo o ka sehloohong sa naha wa tlhahlobo ya dibuka tša ditjhelete. Ke ona feela mokgatlo oo, ka molao, o etsang ditlhahlobo tša dibuka tša ditjhelete le tlaleho mabapi le kamoo mmuso o sebedisang kateng tjhelete ya balefi ba lekgetho. Sena e bile tsepamiso va AGSA ho tloha thakgolong va ona ka 1911 – mokgatlo o ile wa keteka lefa la sona la selemo sa 100

TLHAHISOLESERING YA TLATSETSO BAKENG SA METJHA YA DITABA

Ditlhaloso tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

a) Diphetho tsa diphumano tse ntle tsa ditlhaloso tsa dibuka tsa ditjhelete (tlhahlobo e hlwekileng ya dibuka tsa ditjhelete)

Mekgatlo e fumana diphetho tse ntle tsa tlhahlobo haeba ditateme tsa yona tsa ditjhelete di lokile, e se na diphumano tse sa thabiseng dibukeng tsa ditjhelete ka ho tlaleha dipakane tse neng di rerilwe kapa ho mamela melao e ka sehloohong.

b) Diphumano tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Ena ke mekgatlo e fetileng ka katleho teko ya ho fana ka ditateme tsa ditjhelete tse ntle, mme sena se bolela hore ba sebeditse hantle ditshebetsong tsa ditjhelete tsa bona. Le ha ho le jwalo, mekgatlo ena e bile le diphumano tse sa thabiseng mabapi le tlhahisolesering ya tshebetso ya yona kapa ho mamela melao e ka sehloohong, kapa bobedi ba dikarolo tsena.

c) Diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete

Mekgatlo e mengata sehlopheng sena e ile ya neha AGSA tlhahisolesering ya tshebetso e se nang thuso kapa eo e seng nnete, mme sena se ile sa qhelela thoko bokgoni ba tsona ba ho bala dibuka tsa bona tsa ditjhelete ka mokgwa o atlehileng. Maamong a mang, mekgatlo ena ha e na ditaolo tse lekaneng tabeng ya ho mamela melao e ka sehloohong.

d) Diphetho tse mpe

Mekgatlo e fumaneng diphetho tse mpe e ile ya sebetsa ka tsela e tshwanang le ya mekgatlo e fumaneng diphetho tse ntle, mokgelo e bile hore tlhahisolesering e se nang thuso kapa eo e seng ya nnete e ne e bonahala ka ho tlwaelehileng ka ho fetisisa ditatameteng tsa yona tsa ditjhelete ho e na le hore e be feela dikarolo tse fokolang.

e) Diphetho tseo mohlalobi wa dibuka a sa kgonang ho di fihlella ka lebaka la tlhahisoleseding e fokolang

Naheng ka bophara, ho bile le phokotseho palong ya mekgatlo e ileng ya fumana diphetho tseo mohlalobi wa dibuka a sa kang a kgonang ho di fihlella ka lebaka la tlhahisoleseding e fokolang, ho tloha ho 22 (5% ngwahola) ho ya ho 14 (3%) Mekgatlo ena e ile ya hloleha ho fana ka bopaki bo hlokehang bakeng sa tlhahisoleseding e ngotsweng ditatementeng tsa ditjhelete – ka hoo bahlahlobi ba dibuka tsa ditjhelete ba ile ba hloleha ho fihlella sephetho kapa ho phatlalatsa bonnete ba ditatemente tsa yona tsa ditjhelete. Hape, mekgatlo e nang le diphumano tsa diphetho tse mpe ha e boloke melao e ka sehloohong.

AUDITOR - GENERAL
SOUTH AFRICA

Auditing to build public confidence

Dintlha-kgolo tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa diprovinse tse fapaneng

Dintlha-kgolo tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa PFMA tsa 2014-15 bakeng sa Kapa Botjhabela

Botsamaisi ba Provinse ya Kapa Botjhabela bo na le mafapha a 14 mme a 10 ke makgotla a setjhaba, a bile le kakaretso ya bajete ya ditshenyehelo tsa diranta tse dibillione tse 65 bakeng sa 2014-15. Mekgatlo kaofela e 24 e ile ya romela ditatemente tsa yona tsa ditjhelete mme tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e ile ya phethwa nakong e behilweng molaong.

Provinse e ile ya fihlella ntlafatso e ntle sephethong se le seng nakong ya selemo se tlasa tlhahlobo, mme e tlalehile dintlafatso tse nne le ho tjhetjhela morao dikarolong tse tharo. Le hoja ho kgothatsa ho lemoha hore dintlafatso tse tharo ho tse nne di amana le kgatelopele e entsweng ke mekgatlo karolong ya diphumano tsa diphetho tse ntle, ke taba e hwaya hlwayang hore mekgatlo o le mong feela ho e mene o bileng le diphumano tsa diphetho tse hlwekileng ngwahola e ileng ya tswella sephethong sena.

Ka kakaretso, boleng ba ditatemente tsa ditjhelete bo ntlafetse. Ditlahlobo tse nne tsa dibuka tsa ditjhelete (17%) di fumane diphetho tse ntle mme ho se na diphumano tse hwaya hwanyang tlalehong e lebeleletsweng ya dipakane kapa ho mamela melao; 15 (62%) e fumane diphetho tse ntle tse se nang diphumano tse sa thabiseng

ditlalehong tse lebeletsweng tsa dipakane le/kapa ho mamela melao athe (21%) e bile le diphumano tsa diphetho tse emeng nqa e le nngwe.

Diperesente tse mashome a supileng le metso e supileng (77%) kapa diranta tse dibillione tse 50 tsa bajete ya provinse di ne di amana le Thuto, Bophelo bo Botle le Mosebetsi ya Ditsela le ya Setjhaba, mme ba ile ba hloleha ho fana ka tlaleho e hlakileng e sa pateng letho mabapi le kamoo ba ileng ba sebedisa tjhelete eo ba e abetsweng. Mafapha ana kaofela a fumane diphetho tse seng ntle le diphumano tse sa thabiseng mabapi le boikarabelo ditlalehong tsa tshebetso ya sebele e ngotsweng ditlalehong tsa bona tsa tshebetso ya selemo le selemo. Hape ho bile le diphumano tse ngata tsa ho se boloke melao, ho kenyeletswa le melao e sebetsang ya botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso. Mekgatlo ena e ikarabella ka ho ba le 84% ya ditshenyehelo tse mpe tse tlalehilweng ke provinse.

Ho bile le ntlafatso mabapi le thuso ya dipakane, dipontsho le dipheo tse ngotsweng ditokomaneng tsa maano tsa mafapha a provinse le makgotla a setjhaba. Mokgelo feela o hlokomelehang, le ha ho le jwalo, ke Lefapha la Thuto leo bajete ya lona ya diranta tse dibillione tse 28,2 e etsang 43% ya kakaretso ya bajete e abetsweng provinse.

Ho mamela melao e ntse e le phephetso, ka hobane mekgatlo e 83% e ntse e na le diphumano tse hwaya hwanyang karolong ena. Dikarolo tse tlwaelehleng ka ho fetisisa tsa ho mamela melao tse ileng tsa tlalehwa di kenyeletsa ho hloleha ho thibela ditshenyehelo tse sa dumellwang, tse mpe tseo ho sa kgolweng ditholwana dife kapa dife ho tsona le tse senyang tjhelete (63% ya mekgatlo), botsamaisi ba ho fumana thepa le ditshebeletso le dikontraka (54% ya mekgatlo), le ho romela ditatemente tsa ditjhelete bakeng sa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tse nang le diphoso (50% ya mekgatlo). Boetapele ba provinse bo tshwanetse ho beha mohlala o nepahetseng ka ho sebetsana ka thata le batho ba ikarabellang ka ho se boloka melao le botsamaisi ba mola wa phepele ka thepa le ditshebeletso ka ho kgethehileng.

Le hoja tjhelete ya ditshenyehelo tse mpe e tlalehilweng ke provinse e fokotsehile ho tloha ho diranta tse dibillione tse 2,45 ngwahola ho fihla ho diranta tse dibillione tse 1,43 selemong sena se tlasa tlhahlobo, e ntse e le tjhelete e phahameng. Ditlolo tsa molao tse amanang le botsamaisi ba phepele ya thepa le ditshebeletso di fihla ho 94% ya ditshenyehelo tse mpe tse tlalehilweng provinsing. Ditlolo tsena tsa molao di hloka tlhokomelo e potlakileng ya boetapele haeba mofuta ona wa ditshenyehelo o tla fediswa.

Phephetso e setseng bakeng sa provinse ena ke ho aha ditshebeletso tsa setjhaba tse nang le ditlaleho tsa ditjhelete tse bulehileng tse sa pateng letho le tshebetso e ntle. Sena se lokela ho etellwa pele ke bahlokomedi ba dibuka tsa ditjhelete ba nang le tshehetso ya mafapha kaofela a mmuso. Bahlokomedi ba dibuka tsa ditjhelete ba tshwanetse ho utlwisisa le ho etella pele ka boitshwaro bo botle le bokgoni ba mosebetsi, ba bontshe hore ho hang ha ba mamelle ditlolo tsa molao taolong e kahare ho mafapha le ho fapoha melaong e sebetsang.

Ho arabela diphethong tsena, batho ba nang le seabo provinsing ba amohetse ho sebedisa ditshebetso tse kgothaletsang tshebediso ya boikarabelo, ho hodisa ho bolokwa ha melao le ho ntlafatsa boleng le bonnete ba ditlaleho tsa hara selemo le ho beha tsena leihlo. Haeba tsena di kengwa tshebetsong, sena se tla rala motheo bakeng sa hore provinse e hatele pele. **Qetello**

Dintlha-kgolo tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa PFMA tsa 2014-15 bakeng sa Freistata

Mmuso wa provinse ya Freistata o na le mafapha a 13 (ho kenyeletswa le lefapha la molao) le makgotla a robedi a setjhaba. Letlole la Matlo la Freistata le Letlole la Trust la Tshireletso ya Tlhaho ha a kenyeletswa tlalehong ka kakaretso ka hobane ha a sebetse. Matlole ana ka bobedi a fumane diphetho tse ntle tse se nang diphumano tse sa thabiseng. Letlole la Mokga wa Dipolotiki le lona ha le a kenyeletswa tlhopholong ya tlaleho ena, ka hobane ha le eso romele ditateme tsa lona tsa ditjhelete.

Kakaretso ya ditshenyehelo tsa bajete e fetotsweng tsa provinse e ne e le diranta tse dibillione tse 28,546 ka 2014-15. Palo ya bajete e kenyeletsa feela ditjhelete tse voutetsweng ke mafapha (ka mantswe a mang, makgotla a setjhaba ha a kenyeletswa). Ditshenyehelo di bile dikarolong tse latelang tse ka sehloohong:

- Ditjeo tsa basebetsi - diranta tse dibillione tse 17,359
- Thepa le ditshebeletso - diranta tse dibillione tse 5,253
- Ditefello tsa phetiso - diranta tse dibillione tse 3,897
- Ditshenyehelo tsa tjhelete - diranta tse dibillione tse 2,037.

Ka kakaretso ho bile le ntlafatso ya selemo le selemo diphethong tsa ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete dilemong tsa tharo tse fetileng mme mekgatlo e tshelatseng (32%) e fumane ditphetho tse ntle tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete. Mafapha a mabedi, e leng la Premiya le la Mesebetsi ya Setjhaba le Mehaho, a ntlafatse ho fumana diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, ha lefapha la Thuto le ntlafatse ho fumana diphetho tsa diphumano tse ntle. Kgatelopele e entsweng mekgatlong ena ke ka lebaka la boitlamo ba boetapele le boinehelo ba ho sebetsana le diphumano tsa ngwahola tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Ramatlotlo wa provinse, lefapha la Dipapatso, Bonono le Setso le Boikgathollo, lekgotla la molao la provinse hammoho le Lekgotla la Taolo ya Kgwebo ya Dikoloi tsa lefapha a kgonne ho boloka diphetho tse hlwekileng tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete.

Mafapha a Bodulo ba Batho le Bophelo bo Botle a dutse a na le diphumano tsa diphetho tse hwaya hlwayang tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete.

Ho a babatseha hore ha ho diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tse tjetjhetse morao selemong sena se hodimo.

Boholo ba mekgatlo bo kgonne ho boloka diphumano tsa diphetho tse ntle diphumanong tsa tsona. Le hoja sephetho sena sa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e le moo mekgatlo e mengata e emeng nqa e le nngwe, ho na le ntlafatso e bonahalang tikolohong ya tsona e ka sehloohong ya taolo.

Ntlafatso e akareletsang tikolohong e ka sehloohong ya taolo provinsing e ka ba ka lebaka le boetapele bo eketsehileng bo fanwang, botsamaiso bo boholo, dikomiti tse kahare ho mekgatlo tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Mekgatlo a robedi (44%) e ile ya romela ditateme tsa ditjhelete tse sa kang tsa hloka dipheho ho qoba diphumano tse mpe tlhahlong ya dibuka tsa ditjhelete.

Le hoja ho mamela melao le melawana ho ntlafetse, ho ile ha bonahala ka 67% ya mekgatlo. Ho bile le ntlafatso palong ya mekgatlo e se nang diphumano tsa botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso.

Provinse e bile le kgatelopele e nyenyane karolong ya ho tlaleha dipakane tse rerilweng esale pele ho etsa bonnete ba hore ho na ditlaleho tse bulehileng tse sa pateng letho la bohlokwa mabapi le dipakane tsa phano ya bona ya ditshebeletso. Le hoja mekgatlo e 50% e sa ka ya ba le diphumano tlhahisoleding ya tsona ya tshebetso, boleng ba ho romela ditlaleho tsa selemo le selemo tsa tshebetso bo tjetjhetse morao ka hobane ho ile ha hloka hore ho etswe ditokiso ditlaleho tsa tshebetso tsa selemo le selemo tsa 25% mekgatlong ho qoba diphumano tse sa thabiseng.

Ditshenyehelo tse mpe di fokotsehile ka 30% haesale ngwahola, empa di dutse palong e phahameng ya diranta tse dibiliione tse 1,569 tse etsahetseng mekgatlong e 14 (78%). Mafapha a tlatseditseng haholo bakeng sa 99% ya ditshenyehelo tse mpe e ne e le mafapha a Bophelo bo Botle, Bodulo ba Batho le Thuto. Ha ho a ka ha nkuwa mehato e lekaneng ho kenya tshebetsong ditlamorao tsa tshebetso e mpe le ditlolo tsa molao mafapheng ana. Mekgatlo e tshelatseng e ile ya senola hore a ntse e hlahloba tshebetso ya ho fumana thepa le ditshebeletso e nkuweng ho fuputsa kgonahalo kapa tekanyo e feletseng ya ditshenyehelo tse mpe, e seng se ka hlahisang keketso e kgolo ditshenyehelong tse mpe selemong se tlang.

Ditshenyehelo tse sa dumellwang di eketsehile ka 28% ho tloha ngwahola. Ditshenyehelo tse sa dumellwang tsa diranta tse dimillione tse 601 tse etsahetseng mafapheng a mararo (23%) ka 2014-15 e bile ka lebaka la ho sebedisa tjhelete e fetang ya bajete. Lefapha la thuto le ne le ikarabella bakeng sa 98% ya ditshenyehelo tse sa dumellwang. Ditshenyehelo tse sa dumellwang di ka be di phahame haholo haeba tefello e bokellaneng ho feta matsatsi a 30 ya diranta tse dibillione tse 1,1 e ne e lefilwe pele ho bofelo ba selemo.

Boemo bo botle ba ditjhelete provinsing bo mpefetse hampe ho tloha selemong se fetileng mme ke ngongoreho e totileng mabapi le ho tswella ha boemo ba ditjhelete e hlahistsweng mekgatlong e 10 (56%). Keketseho ya 28% ditshenyehelong tse sa dumellwang, e etsahetseng haholoholo Thutong, e hatella haholo tjhelete ya khetjhe provinsing ena. Haeba boemo ba hajwale bo sa lokiswe, sena se ka ba le kgahlamelo e kgolo phanong ya nako e tlang ya ditshebeletso. **Qetello**

Dintlha-kgolo tsa dipumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa PFMA tsa 2014-15 bakeng sa Gauteng

Mmuso wa provinse ya Gauteng (GPG) o na le mafapha a 16, a kenyeletsang Ofisi ya Premiya, lekgola la molao la provinse le lefapha la letlole la kamohelo ya ditjhelete la provinse, le makgotla a 20. Tlaleho ka kakaretso ha e kenyeletse tlhahisoleseding ya Gauteng Enterprise Propeller (GEP) le lefapha la letlole le amohelang tjhelete ya provinse, ka hobane ditlhahlobo tsena tsa dibuka tsa ditjhelete di ne di eso phethelwe ka la 14 Phato 2015, e leng letsatsi le behilweng la ho kwala kamohelo ya ho kenyeletswa diphethong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete bakeng sa tlaleho ena.

GPG e bolokile dipumano tsa diphetho tse ntle ka kakaretso tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete bakeng sa ngwahola ka 2014-15, mme mekgatlo e 19 (54%) (2013-14: 19 [54%]) e fumane diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Ho a kgothatsa ho bona hore mekgatlo e 16 (46%) e bolokile boemo ba dipumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa ngwahola, ha mafapha a Gauteng a Ntshetsopele ya Moruo le Ditjhelete, hammoho le Boto ya Dipapadi tsa Tjhelete, a hatetsetse pele ho ba le dipumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Ho thswana le ngwahola, mekgatlo e 13 (37%) e ile ya fumana diphetho tse ntle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete mabapi le tlhahisoleseding ya tshebetso ya tsona, le ho mamela melao kapa bobedi ba dikarolo tsena. Lefapha la Bodulo ba Batho le ile la sebitsana le dikarolo tsa tshwaneleho tsa ngwahola mme le fumane diphetho tse ntle tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete.

Tlhokomelo e thata ya ditjeo le ho beha leihlo mesebetsi ya bajete mafapheng ho tlatseditse hore ho se be le ditshenyehelo tse sa dumellwang selemong sena se tlasa tlhahlobo.

Diphetho tse ntle le dintlafatso tse boletsweng mona ka hodimo e bile ka lebaka la boitlamo ba premiya, MEC ya Ditjhelete le le lekgotla la molao ho fihlella botsamaisi bo hlwekileng le ho phehella ha bona hore ho be le boikarabelo, boitshwaro le taolo e ntle ya ditjhelete. Ho phaella mona, botsitso maemong a botsamaisi a mookamedi wa dibuka tsa ditjhelete le botsamaisi bo phahameng bo ile ba tlatsetsa ka tsela e itseng ntlafatsong ya ho kenya tshebetsong le ho beha leihlo maano a tshebetso ho sebetsana le diphumano tse iphetang le ho boloka mekgwa kapa diketso tse ntle. Sena se ile sa tlatselletswa ke karolo e phethilweng ke bafani ba fapaneng ba ditiisetso le mafapha a behileng ditshebetso leihlo, ho kenyeletswa le dikomiti tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete le bohokahanyi ba mafapha jwaloka lefapha la Matlotlo la Provinse ya Gauteng.

Lekalana la lefapha la Gauteng la Dipapadi, Bonono, Setso le Boikgathollo, Lekalana la Gauteng Letlole le Kgolo le Ntshetsopele a tjhethetse morao ho tloha maemong a diphumano tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Mekgatlo ena e hlolehile ho sebedisa taolo ya tikoloho ya kahare ho mekgatlo e lokileng le e lekaneng ho thibela kapele le ho lemoha ditlolo tsa molao taolong e kahare.

Lekgotla la Taolo ya Kgwebo ya Dikoloi tsa Mafapha (Fleet Management Trading Entity) le ona o tjhethetse mora ho ba le diphumano tsa diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ngwahola ho fetoha mokgwa o se nang tlaleho e lekaneng e ka hlahisang diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo selemong se tlasa tlhahlobo. Sena haholoholo se bakilwe ke hore boetsapele ha bo a amohela boikarabelo le ho hloleha ho sebetsa ka potlako le ka tlhokomelo e hlokehang ho etsa bonnete ba hore diphumano tsa ngwahola tsa kahare le kantle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete di sebetswa ka ho lekaneng.

Lefapha la Bophelo bo Botle le lona le bile le sephetho se sa thabiseng lefapheng la kamohelo ya ditjhelete ka lebaka la bofokodi bo hlwauweng tsamaisong ya taolo ya kamohelo ya ditjhelete.

Ho hloleha ho mamela melao e ka sehloohong ho tswela pele ho thibela mekgatlo e 43% ho fihlella diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Ditlolo tsa molao mabapi le botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso le ditshenyehelo tse mpe di ntse di phahame. Tjhelete e tlalehilweng ya ditshenyehelo tse mpe e ntse e le diranta tse dibillione tse 5,6. Botsamaisi bo boholo, boetapele le mafapha a disang a tshwanetse ho tswela pele a behile leihlo le ntjhotjho tabeng ya ditshenyehelo tse mpe le ditlolo tsa molao wa botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso. Ho phaella mona, ho bohlokwa ka ho fetisa hore mafapha a okametseng a fuputse diketsahalo tsa ho hloleha ho mamela melao le/kapa ditshenyehelo tse mpe, ho nka mehato ya tokiso e loketseng, le ho kenya tshebetso boikarabelo ba botsamaisi mabapi le ditlamorao.

Ho bile le ho tjhethela morao tabeng ya boleng ba tlhahisoleseding ya tshebetso jwaloka ha mekgatlo e tswela ho itshetleha ka tshebetso ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete hore e be yona e fumana le ho lokisa diphoso ditatementeng. Baokamedi ba dibuka tsa ditjhelete le ba boholong ba dibuka tsa ditjhelete ba tshwanetse ho jarisa boikarabelo dihlooho tsa mafapha a behileng leihlo le ditekolo bakeng sa ho se kenye tshebetsong

ditshebetso tse ntle tsa ho netefatsa hore tlhahisoleseding ya tshebetso e tshehetswa ka bopaki bo lekaneng le ba nnete.

Ho bile le ho tjetjhela morao hanyenyane maamong a matle a ditjhelete mekgatlong e meng. Mekgatlo e bileng le kgahlamelo e mpe ha ya kgona ho laola ka ho lekaneng dikoloto tsa yona, ho bokellwa ha ditjhelete tse lokelang ho bokellwa le taolo ya tshebediso ya tjhelete ya bona kgahlanong le dibajete, mme sena se ile sa beha kगतello e kgolo bokgoning ba bona ba ho lefella batho bao ba ba kolotang le melato. Diqoso tse hlahletsweng makgotleng a dinyewe le ditleleimi tsa molao di tlatseditse diranteng tse dimillione tse 407 tsa kakaretso tsa diranta tse dimillione tse 418 tse sebedisitsweng mererong e se nang thuso le ditshenyehelong tse sentseng tjhelete tse etsahetseng selemong sena se hodimo.

Ho bohlokwa hore boetapele ba ditsamaiso le dipolotiki bo tswela pele ho fihlella boitlamo bona ho netefatsa hore mekgatlo kaofela e fihlella diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Ka la 16 Mphalane 2015, premiya le MEC wa Ditjhelete ba ile ba kopana le di-MEC kaofela le boetapele ba mafapha le makgotla a sa kang a fihlella diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete le mekgatlo e ileng ya tjetjhela morao ditabeng tsena. “Re kgothatswa ke boikitlaetso ba premiya, lefapha la Provisine ya Gauteng la Matlotlo le MEC ba ho tswela pele ba fihlella boikarabelo le bodisa bo atlehang provinsing ka ho kenya tshebetsong boikitlaetso bo tlang lesedi kapa kganya diphethong tse lakatswang.”

AGSA e itlamme ka thata ho tsamaya leetong lena le boetapele ba provinse. **Qetello**

Dintlha-kgolo tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa PFMA tsa 2014-15 bakeng sa Kwa-Zulu-Natal

Mmuso wa provinse o na le mafapha a 15 (ho kenyeletswa le lefapha la molao) le makgotla a 21 a setjhaba. Diphetho tse akareletsang tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ha e kenyeletse diphumano tsa diphetho tsa Letlole la Trust la Kgwebo ya Tlhabollo (Business Rehabilitation Trust Fund), Ithala Limited le Ithala Development Finance Corporation ka hobane mekgatlo ena e ne eso qetelle ditlaleho tsa yona ka nako ho kenyeletswa tlalehong e akareletsang. Ithala Limited le Ithala Development Finance Corporation bobedi mekgatlo ena e ile ya fumana diphetho tse ntle tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete ntle le diphumano tse sa thabiseng mabapi le ho boloka melao le ho sebedisa dipakane tse rerilweng esale pele (tlhahlobo e hlwekileng ya dibuka tsa ditjhelete), ha tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ya Letlole la Trust la Kgwebo ya Tlhabollo e ntse e tswela pele. Letlole le amohelang ditjhelete provinsing le lona ha le a kenyeletswa tlalehong e akareletsang.

Kakaretso ya ditshenyehelo tsa provinse bajeteng e ne e le diranta tsa dibillione tse R97 242 ka 2014-15 bakeng s mafapha le lekgotla la molao la provinse. Ditshenyehelo di bile dikarolong tse latelang tse ka sehloohong:

- Ditjeo tsa basebetsi - diranta tse dibillione tse 59 242
- Thepa le ditshebeletso - diranta tse dibillione tse 19
- Ditshenyehelo tsa tjehele - diranta tse dibillione tse 8
- Ditefello tsa phetiso - diranta tse dibillione tse 11.

Ka kakaretso, diphumano tsa diphetho di bontsha ntlafatso e nyenyane, ha e le mona mekgatlo e robedi (22%) e fumane diphetho tse hlwekileng tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelele selemong sena se hodimo ha ho bapiswa le e tsheletseng (2013-14: 17%) ngwahola. Phihlollo ya diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele, hammoho le dintlafatso dikarolong tse ding tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele, e bile ka lebaka la ho hlompha boitlamo le karabelo, boikgalemelo le boetapele bo tsepamisitsweng matlafatsong ya bahlokomedi, ntshetsopeleng ya bokgoni le ho etsa bonnete ba hore maano a kengwa tshebetsong ka kgothalo le ho bewa leihlo.

Boemo ba diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele ke bo latelang: Lefapha la matlotlo la provinse hammoho le makgotla a mararo a setjhaba a fumane diphetho tse ntle tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelele. Cooperative Governance and Traditional Affairs (CoGTA) e hatetse pele ho kena maamong a diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele ho tloha diphumanong tsa ngwahola tsa diphumano tsa diphetho tse hlwekileng. Ke taba e hlokomelehang hore mafapha a ka sehloohong a bohokanyahi, e leng lefapha la matlotlo la provinse le CoGTA, a fihleletse diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelele, se bontshang hore mekgatlo ena e nang le seabo e ile ya etella pele ka ho beha mohlala o motle. Phihlollo e nngwe e kgolo e bile lefapheng la Thuto, le ntlafaditseng ho fumana sephetho se setle sa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele ka mora ho fihla diphumano tsa diphetho tse seng ntle dilemong tse nne tse fetileng. Lefapha la Setjhaba le lekgotla la provinse la molao le tjetjhetse morao ho tloha maamong a diphumano tsa diphetho tse ntle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele ho theohela maamong a diphumano tse mpe tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele. Mafapha a Botho bo Botle le Setso le Dipalannwang a dutse a leng maamong a sa fetohang a diphumano tsa diphetho tse seng ntle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele. Mekgatlo ena e ile ya hloleha ho sebetsana le diphumano tsa diphetho tsena tse mpe mabapi le diasete tse jarehang le tse sa jareheng, ditshenyehelo tse mpe le ditefello tse bokellanang le boitlamo.

Tlaleho ya boemo ba ditjhelele le tshebetso: Boleng ba ditatemente tsa ditjhelele tse rometsweng bakeng sa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelele bo ntlafetse hanyenyane ha ho bapiswa le ngwahola. Mekgatlo e leshome le metso e supileng (50%) e rometse ditatemente tsa ditjhelele tse nang le diposo ditatementeng ha ho bapiswa le mekgatlo e 21 (66%) ngwahola. Diphumano tsa thuso le bonnete mabapi le ditlaleho kgahlanong le dipakane tse rerilweng esale pele di dutse di sa fetoha ho 32% bakeng sa mekgatlo ha ho bapiswa le 36% ngwahola. Mafapha a

mararo a maholo a phano ya ditshebeletso provinsing, e leng lefapha la Thuto, Bophelo bo Botle le Dipalannwang, a laolang 82% ya bajete ya provinse, a dile le diphumano tsa diphetho tse bontshang dikgaello tsa tlhahisoleseding e hlokehang mabapi le dipakane tse rerilweng esale pele.

Boemo ba ho mamela melao: Ho bile le ntlafatso e nyenyane ya 5% ha ho bapiswa le ngwahola ka 19% moo ho neng ho se na dikgaello tsa tlhahisoleseding e hlokehang ditlalehong mabapi le ho mamela melao. Diphumano tsa ho mamela molao mabapi le botsamaisi ba ho fumana thepa le ditshebeletso le botsamaisi ba basebetsi di ile tsa theoaha, ha diphumano tsa ho boloka melao mabapi le ho thibela ditshenyehelo tse sa dumellwang, tse mpe le tse sa thuseng ka letho le tse senyang tjelete ha di a fetoha ho hang ho tloha ngwahola.

Ditshenyehelo tse mpe di fokotsehile haholo ka 60%, ho tloha ho diranta tse dibillione tse 4,3 ngwahola ho theohela ho diranta tse dibillione tse 1,7 selemong sena se hodimo. Lefapha la Thuto le tlatseditse haholo ho theoheng hona hobane ditshenyehelo tsa lona tse mpe di theohile ho tloha diranteng tse dimillione tse 2 680 ka 2013-14 ho theohela diranteng tse dimillione tse 448 ka 2014-15. Sena e bile ka lebaka la boinehelo ba boetsapele le botsamaisi mabapi le ho ntlafatsa botsamaisi ba taolo ya mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso hammoho le kenello kapa thuso ya lefapha la matlolo la provinse ho fokola ditshenyehelo tse eketsehileng tse mpe mabapi le lenano la phepo dikolong la thuso e tswang mmusong. Mafapha a Bophelo bo Botle, Thuto le Bonono le Setso a tlatseditse ka 87% (diranta tse dibillione tse 1,474) ditshenyehelong tsena. Ditshenyehelo tse mpe tse entsweng ke provinse di bakilwe haholoholo ke ho se iphaphathe le ditlhokeho tsa botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso. Diranta tse dimillione tse 600 (35%) tsa diranta tse dibillione tse 1,7 tsa ditshenyehelo tse mpe tse etsaahetseng di ile tsa bonwa tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete le ho netefatsa hore thepa e ile ya fumanwa bakeng sa 100% ya ditshenyehelo tse mpe tse fumanwang tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete, ho sa natswe ditshebetso tse tlwaelehileng tsa laolang phumano ya thepa le ditshebeletso tse sa kang tsa latelwa.

Ditshenyehelo tse sa dumellwang tsa diranta tse dimillione tse 143 di etsahetse ka 2014-15 ka lebaka la tshebediso e tlotseng ka ho fetisisa bajete. Hona e bile ho theoaha ho hoholo ha 79% ditshenyehelong tse sa dumellwang selemong se hodimo sa ditjhelete ha ho bapiswa le palo ya ngwahola ya diranta tse dimillione tse 685. Lefapha la thuto le ne le ikarabella bakeng sa 90% ya ditshenyehelo tsena.

Ditaolo tse ka sehloohong le tiisetso: Tlhophollo ya ditaolo tse ka sehloohong e bontsha hore ditaolo tsa boetapele di ntlafetse le hore ditaolo tsa botsamaisi ba ditjhelete le tshebetso bo bolokilwe, ha bolaodi bo mpefetse ha ho bapiswa le ngwahola. Ditaolo tsa boetapele di ntlafetse ka lebaka la maemo a ntlafaditsweng a tiisetso a fanwang ke boetapele ba dipolotiki le botsamaisi, ka hobane boitlamo bo ile wa hlomphuwa mme mehato ya maano e ile ya nkuwa ka matla maemong a mangata. Ditaolo tsa botsamaisi ba ditjhelete le tshebetso bo eme nqa e le nngwe jwaloka ha ditshebetso tsa letsatsi le letsatsi le kgwedi le kgwedi le ho boloka ditlaleho ho

dutse ho le hobe. Ditaolo tsa bolaodi di mpefetse ka lebaka la hore komiti ya provinse ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e ile ya kgetha hamorao selemong sa ditjhelete. Kahoo, ba tla hloleha ho fana ka tiisetso e lebeleletsweng le netefatso ya hore ditaolo le dikotsi di ile tsa laolwa ka mokgwa o amohelang nakong yohle ya selemo le hore tshebetso e arolelanwang ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete kahare e ile ya etswa ho latela mosebetsi wa yona. Tiiso e fanwang ke dikomiti tsa potfolio le tsa dibuka tsa ditjhelete tsa setjhaba le yona e ntlafetse. Dikomiti tsena di eketsa ka sekgahla kutlwisiso e molemo ya tshebetso ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete le bohlokwa ba bodisa.

Tlhophollo ya rona e bontshitse hore boetapele ba dipolotiki le ba botsamaisi bo na le thahasello le boikemisetso ba ho ntlafatsa boemo provinsing ka ho kgothaletsa boikarabelo le bolaodi bo botle, le hore ka hore bahlokomedi ba leng boemong ba bolaodi ba jariswe boikarabelo. Ha ho se ho boletswe tjena, provinse e tla fihlella diphumano tsa diphetho tse molemo haholwanyane tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete selemong se ka pele. **Qetello**

Dintlha-kgolo tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa PFMA tsa 2014-15 bakeng sa Limpopo

Mmuso wa provinse o na le lefapha la molao, mafapha a 12 le makgotla a 10 a setjhaba. taLekgotla le le leng ho a 23, le le leng feela (Gateway Airports Authority Limited (GAAL)) ha le a romela ditateme tsa lona tsa selemo le selemo tsa ditjhelete bakeng sa selemo sa ditjhelet sa 2014-15 nakong e behilweng ya kamohelo ya tsona ho ya molao.

Provinse e entse kgatelopele e ntlafetseng diphethong tsa yona tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete nakong ya dilemo tse hlano tse fetileng mme e tlalehile ntlafatso mekgatlong e supileng, ha lefapha la Cooperative Governance, Human Settlements and Traditional Affairs le tshetshetse morao. Boleng ba ditateme tsa ditjhelete tse rometsweng e ntse e le lebaka la ngongoreho ka hobane ke feela mekgatlo e mmedi e rometseng ditateme tsa yona tsa ditjhelete tse se nang diphoso.

Mokgatlo o le mong (Ofisi ya Premiya) o fihletse diphumano tsa diphetho tse hlwekileng, ha mekgatlo e 14 e fumane diphetho tse ntle diphumaneng tsa tlhahisoleseding ya bona ya tshebetso le/kapa ho boloka melao e ka sehloohong. Lefapha la Thuto le fumane sephetho seo mohlalobi wa dibuka tsa ditjhelete a sa kgoneng ho fana ka tlaleho ya diphumano ka dilemo tse nne ka ho latellana.

Ho bile le ntlafatso e itseng karolong ya ditlamorao ho botsamaisi moo boetapele ba provinse bo ileng ba nka mehato kgahlanong le tshebetso e mpe, moo baetapele ba ileng ba ikarabella bakeng sa ditlamorao tsa tshebetso e mpe le ditlolo tsa molao. Mekgatlo e ile ya tsepamisa dikelellong ditabeng tsa ho fumana tshwaneleho ya diphumano mabapi le ditateme tsa ditjhelete ntle le ho etsa boikgathatso bo tshwanang ba ditlaleho tsa tshebetso le ho mamela melao. Ho fihlela nakong eo tsepamiso e tshwanang e bewang dikarolong tsohle tse tharo, kgatelopele e lebisang diphethong tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e tla ya butle.

Ho bile phokotseho e lemohehang ditshenyehelong tse mpe tse tlalehilweng hammoho le tse se nang thuso le ho senngwa ha tjelete ha 41% le 34%, ka tatellano. Le ha ho le jwalo, ditshenyehelo tse mpe di sa ntse di phahame haholo ho feta tse tlalehilweng selemong sa ditjelete sa 2012-13.

Kenelo kapa thuso provinsing ho ya ka karolo ya 100(1)(b) ya Motheo wa Motheo e ile ya tloswa ka Pherekong ya 2015. Moifo wa botsamaiso o radile motheo bakeng sa ho sebetsana le diphephetso tsena tsa nako e fetileng mabapi le botsamaisi ba diasete le ditshenyehelo bo ileng ba kgathatsa provinse nakong e fetileng.

Baokamedi ba ditlaleho tsa dibuka tsa ditjelete kapa ba boholong ba lokela ho etsa bonnete ba hore ditshebetso tsa hara selemo tsa ho beha leihlo ditlaleho tsa ditjelete le tshebetso di a ntlafala le ho bolokwa e le hore diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjelete e ka ntlafala.

Lefapha la matlotlo le lefapha la Ofisi ya Premiya a phetha karolo ya bohlokwa ho fetisisa mabapi le ho kganna ho lebisa botsamaising bo hlwekileng mme ba tshwanetse ho sebedisana ho matlafatsa ditshebetso tsa botsamaisi ba ditjelete provinsing.

Komiti ya dibuka tsa ditjelete ya setjhaba le dikomiti tsa potfolio di tshwanetse ho hodisa bodisa ba tsona ka hobane sena se tla etsa bonnete ba hore disosa tse ka sehloohong tsa diphumano tsa diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya ditjelete di lokiswe ke botsamaisi le hore mehato e thata e ya nkuwa kgahlanong le tshebetso e mpe le ditlolo tsa molao. **Qetello**

Dintlha-kgolo tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjelete tsa PFMA tsa 2014-15 tsa bakeng sa Mpumalanga

Mmuso wa provinse o na le mafapha a 12 (ho kenyeletswa le lefapha la molao le makgotla a mane a setjhaba. Mekgatlo kaofela e 17 e ile ya romela ditateme tsa yona tsa ditjelete bakeng sa selemo sa ditjelete sa 2014-15 ka ho etsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjelete nakong e behilweng ya molao.

Kakaretso ya ditshenyehelo tsa bajete bakeng sa mafapha le lekgotla la molao provinsing e bile diranta tse dibillione tse 37 selemong sa ditjelete sa 2014-15. Palo ya bajete e kenyeletsa feela ditjelete tse voutetsweng ke mafapha (ka mantswe a mang, makgotla a setjhaba ha a kenyeletswa). Ditshenyehelo di bile dikarolong tse latelang tse ka sehloohong:

- Ditjeo tsa basebetsi - diranta tse dibillione tse 22
- Thepa le ditshebeletso - diranta tse dibillione tse 7
- Ditshenyehelo tsa tjelete - diranta tse dibillione tse 3
- Ditefello tsa phetiso - diranta tse dibillione tse 5

Ka kakaretso, ho bile ho tshetjehela morao diphethong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Le hoja mekgatlo e mmedi e ntlafaditse diphumano tsa diphetho tsa yona tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ho tloha ngwahola, ho tshetjehela morao mekgatlong e meng e mene ho bile le kgahlamelo e mpe diphethong tse akareletsang tsa tlhahlobo ya ditjhelete provinsing.

Lefapha la Ditjhelete, boto ya Dipapadi ya Mpumalanga ya Dipapadi tsa Tjhelete le Taolo ya Tshebedisano le Ditaba Setso (Cooperative Governance and Traditional Affairs) a kgone ho boloka diphumano tsa diphetho tse hlweking tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Lekgotla la molao la provinse le kgonne ho nka hape boemo ba lona ba diphumano tsa diphetho tsa diphumano tse hlwekileng ha mafapha a Ntshetsopele ya Setjhaba le Trust ya Bokwetlisi ya Lebatowa la Mpumalanga (Mpumalanga Regional Training Trust) le tshetjhetse morao ho tloha diphethong tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ho thehela diphethong tse sa thabiseng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, ka tatellano. Lefapha la Thuto le Lekgotla la Bohahlaudi le Dipaka la Mpumalanga le tshetjhetse morao ho tloha diphumanong tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya ditjhelete ho thehela diphumanong tse mpe tsa tlhahlobo ya ditjhelete.

Mafapha a Bodulo ba Batho, Setso, Dipapadi le Boikgathollo, Ntshetsopele ya Moruo le Ofisi ya Bohahlaudi ya Premiya le Mesebetsi ya Setjhaba, Ditsela le Dipalanngwang e ntse bolokile maemo a diphumano tse ntle mabapi le dipakane tse rerilweng esale pele kapa ho mamela melao, ha lefapha la Bophelo bo Botle, Lekgotla la Kgodiso ya Moruo la Mpumalanga le Polokeho ya Setjha, Tshireletseho le Kgokahano a sa fetoha boemong ba ho ba le diphumano tsa diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Ho kenngwa ha botsamaiso ba bohloko ho ile ha tlisa diphelelo boetapeleng ba dipolotiki ka hobane di-MEC tse fetang 60% di ntjha. Hape ho bile le diphelelo boetapeleng ba botsamaiso ka lebaka la ho tlohela mosebetsi kapa ho fela ha nako ya dikontraka dihlolong tsa mafapha (di-HoD) nakong ya selemo. Sena sohle se ile sa tlatsetsa tiehong ya ho kenya tshebetsong dikgothaletso le tsa batho ba bang ba nang le seabo tseo morero wa tsona e neng e le ho lokisa mefokolo diphethong tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Ke feela mekgatlo e supileng (41%) e ileng ya romela ditateme e sa kang ya e ile ya romela ditateme tsa ditjhelete tse sa kang tsa hloka diphelelo ho qoba diphumano tse mpe tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete.

Taba e bakang ngongoreho ke ya hore ka hodimo ho dilemo tse tharo ho tloha ka 2012-13, ho hloleha ho mamela melao ke ntse e le lebaka le ka sehloohong le kahodimo, mme mekgatlo e 13 (76%) e tlalehile diphumano tse mpe mabapi le ho mamela melao e ka sehloohong selemong sa 2014-15.

Ditshenyehelo tse mpe tsa diranta tse dibillione tse 2,339 di etsahetse mekgatlong e 12 (71%) nakong e tlasa tlhahlobo, mme mafapha a Bophelo bo Botle le Thuto a ikarabella bakeng sa 89% ya ditshenyehelo tsena. Ditshenyehelo tse kgolo tse etsahetseng provinsing e bile haholoholo ka lebaka la ho hloleha ha mekgatlo ho

latela tshebetso ya ditshisinyo tsa ditheko ka mokgwa wa tlhodisano kapa dikhotheishene ha ho batlwa thepa le ditshebeletso.

Ditshenyehelo tse mpe tse etsahetseng provinsing e bile hape ka lebaka la ho theha Rapid Implementation Unit (RIU) Ofising ya Premiya. Botsamaisi provinsing bo ile ba etsa qeto ya ho theha lefapha lena ho fedisa ho salla ha phethelo ya diprojeke tsa phano ya ditshebeletso. Ha ho projeke le e nngwe e ileng ya fumanwa ka RIU e latetseng diphelelo kaofela tsa SCM, mme sena se ile sa lebisa ditshenyehelong tse mpe tsa diranta tse dimillione tse 300 tse etsahetseng mafapheng a basebedisi.

Boemo bo botle ba ditjhelete provinsing bo mpefetse ho tloha ngwahola. Mekgatlo e mene e bile le kgaello ya khetjhe e fetang 10% ya kabo (bajete) ya selemo se tlang, mekgatlo e mmedi ke mafapha a phano ya ditshebeletso (lefapha la Thuto le la Bophelo bo Botle) a ikarabellang ka 68% ya bajete ya provinse. Ho ka etsahala hore mafapha ana a se kgone ho fihlella dipakane tsa ona tsa phano ya ditshebeletso bakeng sa selemo se tlang (2015-16) ka lebaka la dikgaello tsena tsa khetjhe. Mekgatlo e mmedi e ne e le boemo ba tshebediso e fetang e neng e le akhaonteng (overdraft), e le lefapha la Mesebetsi ya Setjhaba, Ditsela le Dipalanngwang le, ka lekgetlo la pele, lefapha la Ntshetsopele ya Setjhaba. Dikgaello tsena tse lemohilweng ke pontsho ya diphephetso tse totileng tsa taolo ya khetjhe mafapheng ana e leng taba e hlokang kenello e matla ya botsamaisi le boetapele ba dipolotiki.

E le hore mmuso wa provinse o ntlafatse diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, baetapele ba botsamaisi le dipolotiki ba tshwanetse ho matlafatsa boetapele ba bona le ho etsa bonnete ba hore ho na le tshebedisano e molemo haholwanyane. Re dumela haholo hore haeba boetapele ba botsamaisi le dipolotiki bo ka qala ho kenya tshebetsong dikgothaletso tsa bafani ba fapaneng ba tiisetso le sebedisa ditlamorao bakeng sa ditlolo tsa molao, ho ka ba le ntlafatso diphethong. **Qetello**

Dintlha-kgolo tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa PFMA tsa 2014-15 bakeng sa Kapa Leboya

Mmuso wa provinse o na le mafapha a 13 (ho kenyetswa le lefapha la molao), makgotla a tsheletseng a thathamisitweng le lekgotla le le leng la kgwebo. Diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete makgotleng a mane a thathamisitweng (Northern Cape Housing Fund, Ngwao Boswa Kapa Bokone, Northern Cape Arts le Culture Council and Northern Cape Political Party Fund) tse entsweng tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ke rona ha di a kenyetswa tlalehong ena hobane di tadingwa di se bohlokwa ho kenyetswa. Tjhelete ya letlole la ditjhelete tse amohelwang le yona ha e a kenyetswa tlhahlobong ena ya dibuka tsa ditjhelete ka hobne tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e qadile ka mora hore diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete di phethelwe.

Lekgotla la Taolo ya Kgwebo ya Dikoloi tsa Mafapha (Fleet Management Trading Entity) le rometse ditatements tsa lona tsa ditjhelete ka nako, empa ho etswa ha tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ho ile ha dieha ka lebaka la tshebetsoya tlhahlobo-botjha e neng e kenyeletsa tshebetso ya setsebi sa botsamaisi. Tshebetso ya tlhahlobo-botjha e ile ya qalwa ka mora qetello ya selemo mme sena sa etsa hore bahlahlobi ba dibuka tsa ditjhelete ba amohele rejistara e ntjhafaditsweng ya thepa. Moifo wa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ha o a kgona ho hlahloba diphetho kaofela ka nako mme ha o a kgona ho kenyeletsa tlhahlobo ya bona ya dibuka tsa ditjhelete ka nako e behilweng molaong. Ka lebaka lena diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ya mokgatlo ona ha ya kenyeletswa tlalehong ena.

Kakaretso ya ditshenyehelo tsa bajete e fetotsweng tsa provinse e ne e le diranta tse dimillione tse 13 390 ka 2014-15. Palo ya bajete e kenyeletsa feela ditjhelete tse voutetsweng ke mafapha (ka mantswa a mang, makgotla a setjhaba ha a kenyeletswa). Ditshenyehelo di bile dikarolong tse latelang tse ka sehloohong:

- Ditjeo tsa basebetsi - diranta tse millione tse 7 267
- Thepa le ditshebeletso - diranta tse dimillione tse 3 246
- Ditshenyehelo tsa tjhelete - diranta tse dimillione tse 1 411
- Ditefello tsa phetiso - diranta tse dimillione tse 1 464

Ho tshetjehela morao ka kakaretso diphethong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete selemong se tlasa tlhahlobo ho latela dintlafatso tsa dilemo tse pedi. Ditlolo tse tshelatseng tsa molao di kenyeletsa mafapha a mabedi (lefapha la provinse la matlotlo le lefapha la Ntshetsopele ya Moruo le Bohahlaudi) a ile a fumana diphetho tse ntle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ngwahola, empa boemo bona ha bo a ka ba bolokwa ka lebaka la ho tshetjehela morao tabeng ya ho mamela ha bona melao. Botsamaisi ba mekgatlo e mene e ile ya tshetjehela morao diphethong tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ha ya kgona ho arabela dingongorehong tseo diketsahalang tse kgolo di ileng tsa totobatswa jwaloka mabaka a kotsi nakong ya tlhahlobo e fetileng ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete (mafapha a Temo, Tlhahlobollo ya Mobu le Ntshetsopele ya Dibaka tsa Mahaeng; Cooperative Governance, Ditaba tsa Bodulo ba Batho le Setso (CoGHSTA); Dipalangwang, Polokeho le Kgokahano; le McGregor Museum).

Mekgatlo e tshelatseng ha e ya fetola boemong ba yona ba ho fumana diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete mme mekgatlo e mene e fumane diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Lefapha la Thuto le kgonne ho ntlafatsa ho tloha boemong ba diphumano tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ho fetela boemong ba diphumano tse ntle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Taba ya hore mekgatlo e meraro (mafapha a Tikoloho le Paballo ya Tlhaho le Ntshetsopele ya Setjhaba; le Ba Boholong ba Bohahlaudi Kapa Leboya) a fumane diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ka dilemo tse pedi ka hlahlamano ho bontsha hore taolo e nepahetseng kahare ho mafapha le ho boloka dipehelo le melao di ile tsa kengwa ka tiyo mekgatlong ena. Sena se ka tlatsetsa hore boetapele bo lemohe le ho arabela kotsing pele e etsahala.

Ke feela mekgatlo e supileng (37%) e ileng ya romela ditateme e sa kang ya e ile ya romela ditateme tsa ditjhelete tse sa kang tsa hloka dipheleho ho qoba dipumano tse mpe tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete.

Ditlaleho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete mekgatlong e 16 (84%) di bontsha dipumano tse kgolo tsa ho hloleha ho boloka melao. Sena se baka dingongoreho tse kgolo mme bokgoni bo tshwanetse ho hodiwa hara mafapha le makgotleng a setjhaba ho etsa bonnete ba hore melao e a bolokwa.

Ditshenyehelo tse mpe tsa diranta tse dimillione tse 1 472 di etsahetse mekgatlong e 14 (84%) bakeng sa selemo sa ditjhelete sa 2014-15, mme mafapha a tlatse tse haholo ditshenyehelong tsa diranta tse dimillione tse 1 191 (81%) ke lefapha la Bophelo bo Botle, la Thuto le CoGHSTA. Ditshenyehelo tse mpe tse entsweng ke provinse di bakilwe haholoholo ke ho se mamele melao ya botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa le ditshebeletso.

Ditshenyehelo tse sa dumellwang tsa diranta tse dimillione tse 97 di etsahetse ka 2014-15 ka lebaka la tshebediso e tlotseng ka ho fetisisa bajete. Le hoja e le mafapha a mararo feela a bileng le ditshenyehelo tse sa dumellwang, palo e eketsehile ka diranta tse dimillione tse 19 ho tloha ka 2013-14. Lefapha la Bophelo bo Botle le ikarabella bakeng sa diranta tse dimillione tse 91 (94%) tsa ditshenyehelo tsena.

Ho hlokeha boitlamo le boetsapele bo matla ho tswa ho botsamaisi ho sebetsana ka tieo le tse latelang:

- Boleng ba ditateme tsa ditjhelete tse romelwang ke mekgatlo e 63% di ne di na le diposo
- Mafapha a sebedisang tjhelete haholo (lefapha la Thuto, Bophelo bo Botle, Mesebetsi ya Setjhaba le CoGHSTA) a hloleha ho hlahisa boleng bo hlwahlwa ditlalehong tsa tshebetso
- Diphelesente tse mashome a robedi le metso e mene (84%) tsa mekgatlo e bile le dipumano tse bontshang ho hloleha ho boloka melao e leng taba e hlokaneng kenello kapa thuso e potlakileng, ho tsepamiswe haholo ho se bolokeng melao ho amanang le SCM (botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa kapa ditshebeletso)

- Tshebetso e nepahetseng ya ho amohela dikotraka le sebopeho sa botsamaisi ba tshebetso di tshwanetse ho kengwa tshebetsong ho ntlafatsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete
- Boitlamo ba nakong e fetileng ha bo a ka ba sebediswa kapa bo ditekanyong tse fapaneng tsa kgatelopeleo – boetapele bo hloka ho boloka tlaleho kapa rejistara ya boitlamo bakeng sa ho kenya tsena tshebetsong le merero ya tshalomorao
- Yuniti e arolelwang ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete kahare le komiti ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e tshwanetse ho fuwa bokgoni ba ho atolosetsa ditshebetso tsa yona makgotleng a setjhaba.

Qetello

Dintlha-kgolo tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa PFMA tsa 2014-15 bakeng sa Leboya Bophirimela

Mmuso wa provinse o na le mafapha a 13 (ho kenyeletswa le lefapha la molao la provinse) le makgotla a 20 a setjhaba. Palo ya makgotla a setjhaba e fokotsehile ho tloha ho 22 ho theohela ho 20 ho tloha ngwahola ka lebaka la Invest North West le Mafikeng Industrial Development Zone a kwalwa mme bobedi a kopangwa le North West Development Corporation. Boikarabaelo ba mafapha a manga le bona bo ile ba hlophiswa botjha, ha mafapha a Mmuso wa Lehae le Bodulo ba Batho a kopantswe mme lefapha le le leng, e leng la Bohahlaudi, le entswe botjha.

Diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa mekgatlo e mehlano ha di a kenyeletswa tlalehong, ka hobane ditateme tsa bona tsa ditjhelete ha di a romelwa ka nako mme ditlhahlobo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di ne di sa phethelwa letsatsing leo ho kwalwang kenyeletso ya tlaleho ka kakaretso, e ne e le la 14 Phato 2015. O mong wa mekgatlo ena – Agribank Creditors Settlement Trust – o ile wa fumana diphetho tse hlwekileng ntle le diphumano. Palo e phahameng ya ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete tse sa romelwang e ka ba le kgahlamelo diphethong ka kakaretso tsa provinse hang ha ditlhahlobo tsena tsa dibuka tsa ditjhelete di phethilwe.

Ka kakaretso, diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete di bontsha ntlafatso e nyenyane ha e bapiswa le dilemong tse pedi tse fetileng, mekgatlo e ka bang 50% e ile ya fuwa diphumano tsa diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete kapa ditateme tsa tjehelete di ile tsa fetwa ke nako ya tlaleho ena. Lefapha la Ditjhelete ke lona feela le ileng la boloka boemo ba lona ba tlhahlobo e hlwekileng ya dibuka tsa ditjhelete.

Mekgatlo e mebedi e ile ya ntlafatsa boemo ba diphumano tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ho fetela boemong ba diphumano tse hlwekileng, empa mekgatlo o le mong o ntlafetse ho tloha boemong boo mohlalobi a sa kgoneng ho fana ka maikutlo tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete ho fetela boemong ba phumane e mpe ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Lefapha le leng le tshetshetse morao boemong ba phumano

e mpe ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete mme lekgotla le leng ho tloha boemong ba phumano e mpe ya tlhahlobo ya ditjhelete ho ya boemong boo mohlalobi a sa kgoneng ho fana ka tlaleho ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Boleng ba ho romela ditateme tsa ditjhelete e ntse e le bo fokolang, mekgatlo e mene feela e neng e ka fumana diphumano tsa diphetho Diphumano ditlalehong tsa kgahlanong le dipakane tse rerilweng esale pele e ntse sa fetoha ho tloha ngwahola, ka 77% ya mekgatlo e na le diphumano kgahlanong le molemo le/kapa bonnete, ho kenyeletswa le 19% e sa kang ya lokisetša ho hang ditlaleho tsa selemo le selemo tsa tshebetso. Mekgatlo e se nang diphumano dipakaneng tsa yona tse rerilweng pele di kgonne ho laola feela diranta tse dibillione tse 3 tsa bajete ya provinse ya diranta tse dibillione tse 34 (9%). Mafapha a mane a maholo a phano ya ditshebetso provinsing, e leng lefapha la Thuto, Ntshetsopele ya Dipapadi, Bophelo bo Botle le Mesebetsi ya Setjhaba le Ditsela, le Mmuso wa Lehae le Bodulo ba Batho, a ileng a kgona ho laola 76% ya bajete ya provinse, a dile le diphumano tsa diphetho dikgaello tsa tlhahisoleseding dipakaneng tse rerilweng esale pele.

Ho se boloke molao ho atileng le ho phahameng ya botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa le ditshebetso ho hlahisitse ditshenyehelo tse mpe tse eketsehileng ho fihla ho diranta tse dibillione tse 2,1 ho tloha ho diranta tse 1,2 ngwahola. Dikotsi tse susumetsang maemo ana tse amahanngwang le ditshenyehelo tse mpe di eketswa ditikolohong tsena ke ditaolo tse fokolang mme ho ka lebisā tahlehelong ya ditjhelete ka mesebetsi ya bolotsana, ho se be le boikarabelo kamoo mehlodi ya setjhaba e laolwang kateng le thepa le ditshebetso tse fumanwang ka ditheko tse phahameng haholo ho feta boleng ba ditjhelete tse amohelwang ke mekgatlo. Keketseho ya ditshenyehelo tse mpe e ka lebaka la ho se fuputse ditshenyehelo tse mpe tse etsahalang hammoho le ho se be le ditlamorao ho baokamedi ba tloang melao le melawana ya botsamaisi ba mola wa phepele ya thepa le ditshebetso.

Ho hloleha ho kenya tshebetsong ditaolo tse ka sehloohong nakong yohle ya selemo ho ntse ho baka dingongoreho. Sena se kenyeletsa botsamaisi ba ditlaleho tse sa nepahalang, ho se be teng ha ditshebetso tsa letsatsi le letsatsi le kgwedi le kgwedi tse tataisang tlhahiso ya ditlaleho tsa ditjhelete le tshebetso le ditaolo tse amanang le dipoelano dibukeng tsa ditjhelete, peho e fokolang ya leihlo hara selemo bakeng sa ho boloka melao le melawana.

Ho ntlafatsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete boetapele bo phahameng mekgatlong, boetapele provinsing le dibopeho tsa bodisa ba tshwanetse ho hahela lesaka melaetsa ya rona le ho kenya tshebetsong dikgothaletso tse entsweng nakong e fetileng le ho e kgothaletsa hape. Di kenyeletsa tse latelang:

- Tsena di kenyeletsa tse latelang:
- Tlhokomelo e potlakileng e tshwanetse ho lebiswa tabeng ya ho kgetha boto ya batsamaisi makgotleng kaofela a setjhaba le ho etsa bonnete ba hore ho na le botsitso hara diboto tsena.

- Dikomiti tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, le tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete kahare ho mekgatlo, di tshwanetse ho thusa baokamedi ba ditlaleho tsa dibuka tsa ditjhelete le ho sebetsana le mefokolo ya kahare le ho etsa bonnete ba hore dikgothaletso tsa kahare le kantle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete di a sebediswa.
- Ho theha dikomiti tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete le ditshebetso tsa kahare tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete mekgatlong kaofela ya setjhaba.
- Ba boholong ba botsamaisi ba tshwanetse ho tswela pele ba ameha ka mafolofolo, haholoholo tabeng ya ho beha leihlo diketso le maano a ho sebetsana le diphumano tsa dilemo tse fetileng.
- Ditlaleho tsa provinse tsa setjhaba tsa dibuka tsa ditjhelete le lekgotla la molao la provinse ba tshwanetse ho jarisa baokamedi ba ditlaleho tsa dibuka tsa ditjhelete boikarabelo ba diketso tsa bona ba tswelang pele ba sa sebetse hantle le ho hatakela ka maoto melao le melawana. Sena se kenyeletsa ka ho kgethehileng phuputso ya dilemong tse fetileng ya ditsshenyehelo tse sa dumellwang, tse mpe hammoho le tse sebedisweng ntle le thuso ya letho le ho senngwa ha ditsshenyehelo le ho nka mehato e hlokehang ya kgalemelo kgahlanong le batlodi ba molao.

Boetapele ba AGSA bo tswela pele ho itlama ho beha leihlo ditekolo tse tswelang pele tsa tshebetso ya ditaolo tse ka sehloohong mabapi le ho haha tshepo ya setjhaba bokgoning ba provinse ba ho fana ka boikarabelo bakeng sa mehlopi ya setjhaba ka tsela e bulehileng le e sa pateng tlhahisoleseding e hlokehang. **Qetello**

Dintlha-kgolo tsa diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa PFMA tsa 2014-15 bakeng sa Kapa Bophirimela

Mmuso wa provinse o na le mafapha a 14 (ho kenyeletswa le lefapha la palamente ya provinse) le makgotla a 11 a setjhaba. Palo ya makgotla a setjhaba e eketsehile ho tloha ho 10 ho isa ho 11 ho tloha ngwahola, ka lebaka la ho etswa ha Saldanha Bay Industrial Development Zone.

Kakaretso ya ditsshenyehelo tsa bajete e fetotsweng tsa provinse e ne e le diranta tse dibillione tse 49 ka 2014-15. Palo ya bajete e kenyeletsa feela ditjhelete tse voutetsweng ke mafapha (ka mantswa a mang, makgotla a setjhaba ha a kenyeletswa). Ditsshenyehelo di bile dikarolong tse latelang tse ka sehloohong:

- Ditjeo tsa basebetsi : diranta tse dibillione tse 26
- Thepa le ditshebetso : diranta tse dibillione tse 10
- Ditsshenyetso tsa tjhelete : diranta tse dibillione tse 5
- Ditefello tsa phetiso : diranta tse dibillione tse 8

Tshekamelo e ntle e lebisang tsamaisong e hlwekileng provinsing, e qadileng ho eketsa sekgahla ka 2012, e tswela pele ho parola selemo sa 2015 ka 20 (83%) ya mekgatlo a 24 (2013-14: 18 ya e 23 ([78%]) provinsing e fihlellang diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Mafapha a mabedi le lekgotla le le leng a ntlafaditse diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Mekgatlo e mmedi (9%) e ile ya fumana diphetho tse hlwekileng tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete, ha mekgatlo o le mong (4%) o ile wa tshetjhela morao ho tloha boemong ba diphumano tsa diphetho tse hlwekileng tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ho theohelang diphumanong tsa diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete.

Nakong eo ho kwalwang kamohelo ya ditlaleho bakeng sa ho kenyeletswa diphumanong tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ya Lefapha la Dipalannwang le Mesebetsi ya Setjhaba di ne di eso phethelwe. Ho tloha nakong eo tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e phethilwe, mme lefapha le ntse le bolokile boemo bo hlwekileng ba tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. haeba diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete di ne di kenyeleditswe diphethong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tse hlwekileng di ne di tla eketseha ho ba 87%.

Ntlafatso e tswelang pele ya diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete e bile ka lebaka la boitlamo bo tswelang pele ba batsamaisi ba tshebetso ya bolaodi ba ditshebetso le tlhahlobo-botjha (CGRO) hammoho le ho nka mohato esale pele ho latelwang ke baokamedi ba dibuka tsa tlaleho ya ditjhelete, ba boholong ba hlokometseng ditlaleho tsa dibuka tsa ditjhelete le botsamaisi bo phahameng mabapi le ho susumetsa maano a tshebetso le ho kgothaletsa ka tiyo botsamaisi bo botle ba ditjhelete le bolaodi. Baokamedi ba dibuka tsa ditlaleho tsa ditjhelete le ba boholong ba boloka ditshebetso tse ntle tsa botsamaisi ba batho, mme sena se netefatsa botsamaisi botsamaising bo phahameng le ho fumaneha ha basebetsi ba rupeletsweng ka ho loketseng le ka ho lekaneng, ka ho kgethehileng mafapheng a ditjhelete, ha tshebetso ya baokamedi e bewa leihlo kamehla.

Letlole la Ntshetsopele ya Matlo Kapa Bophirimela le tshetjhetse morao ho thehela maemong a diphumano tsa diphetho tse mpe ka lebaka la diphoso tlhahisoleding ya ditjhelete ya thepa. Boetapele bo tshwanetse ho qadisa tshebetso ya ho hlwekisa tlaleho ya thepa ho etsa bonnete ba hore thepa kaofela e kenyeletswa tlalehong kapa ho rejistara ya lekgotla. Hape sena se tshwanetse ho netefatsa dihlopha le boholo ba thepa e le hore ho ka etswa ditekanyo tse nepahetseng.

Mekgatlo e mmedi (9%) e ile ya romela ditatemente tsa ditjhelete tse ileng tsa hloka ho etswa dipheho tsa thepa ho qoba diphumano tsa diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete, mme mekgatlo e mene (19%) e ile ya romela ditlaleho tsa selemo le selemo tsa tshebetso tse ileng tsa hloka dipheho thepeng ho qoba diphumano tsa diphetho tse haellang tsa thepa. Ntlafatso diphumanong tsa diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete ho tloha ngwahola e bile ka lebaka la ho kenya tshebetso ditaolo tse ntlafaditsweng tsa tlhahlobo le

poelano pele tlhahisoleseding e tlalehwa le ho romelwa bakeng sa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete. Le hoja ho bile le ntlafatso ka kakaretso mabapi le boleng ba ho romela ditlaleho tsa tshebetso tsa selemo le selemo, ho ntse ho hlokahala hore ho kengwe tshebetsong ditaolo kahare ho mafapha ka ditataiso le mekgwatshebetso ya ditekanyo tse tshebetso ho haola le dibaka tsohle tsa tlhahisoleseding ya tshebetso, haholoholo ha ho sebedisa dipontsho (di-indicator) tse ntjha.

Taolo ya bajete le ho beha leihlo ditlaleho tsa kgwedi le kgwedi ho etswang ke lefapha la matlotlo la provinse ho tlatseditse tabeng ya hore provinse e se be le ditshenyehelo dife kapa dife tse sa dumellwang ka dilemo tse tharo tse latellanang.

Ditshenyehelo tse mpe di fokotsehile ka 52% ha ho bapiswa le ngwahola ka lebaka la botsamaisi bo phahameng ba nkang boikarabelo ba ho beha leihlo ho bolokwa ha melao, haholoholo mabapi le tshebetso ya ho fumana thepa le ditshebeletso. Ditshenyehelo tsena ha di bolele hore tjhelete le ile ya sebediswa habohlokwa kapa hore ho ile ha etswa boshodu, ka hobane re sa etsa mosebetsi o kgethehileng ho netefatsa sena. Le ha ho le jwalo, lebaka la hore ditaba tsena di ka hlahisa ditshenyehelo tse mpe sena se ntse se hloka hore boetapele bo fuputse ditaba tsena ho ya pele ho fumana lebaka la disosa tsa ditlolo tsa molao e le hore ho ka nkuwa mehato e loketseng ho thibela ho phetwa ha diketso tse jwalo le ho jarisa boikarabelo batho bao e ka nnang ya ba ba leka ho tswa ditaolo tsena ka tlase. Selemong sa ditjhelete se tlasa tlhahlobo, ditshenyehelo tse mpe di eketsehile ho ba diranta tse dimillione tse 79, mme diranta tse dimillione tse 57 (72%) e bile ka ho se boloke melao e mabapi le ditshebetso tsa ho fumana thepa le ditshebeletso ka mokgwa o nang le tlhodisano le o nang le toka. Le ha ho le jwalo, ka ditlhahlobo tsa rona tse tlwaelehileng tsa dibuka tsa ditjhelete re ile ra lemoha hore thepa le ditshebeletso di amohetswe le ho fanwa.

Boitlamo bo tswelang pele ba botsamaisi le boetapele ba provinse ho etsa bonnete ba hore ho tshwarella le ntlafatso e tswelang pele ya diphumano tsa diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete ho bohlokwa ka ho fetisisa ho boloka diphetho tse ntle tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete la ho kenya tshebetsong taolo ya bajete, ho beha leihlo ditlaleho tsa kgwedi le kgwedi hammoho le ho bolokwa ha melao ya ditjhelete le botsamaisi ba tshebetso, ho kenyeletswa ho mamela melao. Sena se etswa ka tshebetso ya CGRO le ka bohokahanyi bo tswelang pele ba tshebetso ya lefapha la Premiya le lefapha la matlotlo la provinse.

Qetello